

Walter Sparr

LUTHROVA NESTRPNOST IN EVANGELIČANSKA ZAPOVED STRPNOSTI¹

1

Evangeličanska cerkev je sprejela pogumno odločitev, da se v »desetletju reformacije« sooči tudi z izzivom, kakršnega pomeni velika beseda *toleranca*². Očitno je sicer, da bi bil brez medsebojne strpnosti med religijami – ki danes sobivajo tudi v naši bližini – svet še bolj nemiren, kakor že je. Tvegano početje pa je, povezati veliko besedo »toleranca« s spominom na Luthrovo reformacijo.

Luther je bil daleč od verske tolerance, kakršna danes omogoča v naši družbi živeti skupaj vernikom različnih religij z različnimi religijskimi praksami. Zato se moramo vprašati, kako živimo kot evangeljski kristjani in kako smo hkrati lahko strpni s pripadniki drugih in tujih religij. Kaj pomeni »toleranca« v naših razmerah, v naši situaciji? Ali sme biti kaj več od tega, da trpimo, dopuščamo tujo religioznost? Golo dopuščanje je nekaj izsiljenega ali domišljavega in za zgolj tako toleriranega nekaj žaljivega, kakor sta opozarjala že Kant in Goethe: toleranca kot dopuščanje bi morala slej ali prej preiti v priznanje in spoštovanje.

Kaj takega je bilo za Luthra popolnoma nepredstavljivo. Zahteval je sicer toleranco za svojo vest, toda drugim je zagotavljal toleranco le v mejah tistega, kar so on in njegovi šteli za evangeljsko – to pa je bila wittenberška interpretacija *Svetega pisma*, kakor je bila opredeljena v veroizpovednih spisih. Na večje odklone je reagiral kot grobijan (po njegovih lastnih besedah), z neskrivano *nestrpnostjo*. Ta ni zadeva-

1 Slavnostni govor v cerkvi v Freisingu na dan reformacije 2013 .

2 Avtor v govoru dosledno uporablja izraz »toleranca«, v prevodu ga včasih ohranjam, včasih prevajam kot »strpnost«.

la le »papistov«, temveč tudi švicarsko reformacijo, še posebej pa »zanesenjake«³, proti katerim je mobiliziral tudi državno prisilo. Še bolj je bil nestrpen do religij, ki so po njegovem napačno razlagale ali ponarejale *Sveto pismo*: do judovstva in islama.

2

Luthrova netolerantnost pa je imela globlje vzroke kakor agresivni antiislamizem in protijudovstvo njegovih poznih let. Kot večina v njegovem času je za islamom videl osmanski imperij, ki je smrtno ogrožal krščanski Zahod. Kljub temu pa je npr. slavil kulturne dosežke islama; pozival je k obrambi krščanskih dežel za vsako ceno, nikakor pa ne k »sveti vojni«. Govoril je o »turškem antikristu«, ker je turško grožnjo videl kot del apokaliptične drame konca časov, kot znanilca Kristusovega ponovnega prihoda. Kot mnogi v njegovem času je pričakoval bližnji Kristusov prihod in hrepenel po »ljubem sodnem dnevju«.

V tem scenariju zgodovine odrešenja (in pogubljenja), povzetem po biblijskih apokalipsah, je tudi globlji temelj Luthrovega *protijudovstva* takrat, ko je bil že razočaran, ker se ni izpolnilo njegovo upanje, da se bodo zdaj Judje spreobrnilo k Kristusu, ko/ker je postalo razvidno, da je evangelij Jezusa Kristusa navzoč tudi v *Stari zavezi*. Judje so bili Jezusu Kristusu tako bližji kot kristjani, ki so prišli izmed poganov. Seveda pa je Luthrov glas za mirno sožitje in državljansko enakopravnost Judov predpostavljala njihovo spreobrnitev. Sledeč zapisom v Rim 11 je judovsko spreobrnitev Luther časovno umeščal pred ponovni Kristusov prihod – Judje bi torej morali biti spreobrnjeni h Kristusu! Če se odpovedo temu – jih je treba ekonomsko in religiozno izstradati ali izgnati iz krščanskega sveta: to je bila ostro artikulirana zahteva poznih Luthrovih spisov o Judih, ki jih je pozneje vsekakor lahko uporabil nacionalsocialistični antisemitizem.

Bilo pa bi vsekakor neodgovorno površno poenostavljeno, če bi Luthrovo nestrpnost pripisali le osebnim težavam »trmoglavega bož-

3 »Schwärmer« – zanesenjaki, sanjači. Mišljeni so bili predvsem anabaptisti, pa tudi člani drugih radikalnih smeri v reformaciji (npr. Müntzerjevi privrženci).

jega barbara« (Thomas Mann); zadeva je bolj zapletena. Še do pred kratkim je namreč veljalo kot nesporno, da je bila Božja z(a)veza z Izraelom po Kristusovi smrti in vstajenju prenesena na Cerkev in za Izrael ni več veljala: odrešeni naj bi bile le *spreobrnjeni* Judje. To prepričanje, ki je bilo po konstantinskem obratu krščanstva značilno za državno cerkev, je sprejemal tudi Luther. Je pa vendar nebiblijsko: danes smo prepričani, da sta Božja zaveza z Izraelom *in* njegova z(a)veza z nami pogani v Jezusu Kristusu obe nepreklicni. To je sicer paradoks, katerega razrešitev pa moramo in smemo prepustiti Bogu – ne glede na naše krščansko pričevanje tudi nasproti Judom.

3

Izključitev Judov kot Judov iz zgodovine odrešenja je bila pogosto – in tudi v Luthrovem času – povezana še z enim *verskopoličnim aksiomom*, in prav to je bilo jedro verske nestrpnosti: človeške družbe razpadejo, če niso religijsko homogene. Religija naj bi bila vezivo vsake družbe (*religio vinculum societatis*). Zahteva po religijski homogenosti je bila v razmerah državne Cerkve v evropski zgodovini novega veka bolezensko žarišče nestrpnosti. Najmilejše sredstvo za verskopolično *izsiljeno* homogenost je bila cenzura ali prepoved govora, najstrožje pa izgon ali usmrtitev.

Kako bistvena je bila v času reformacije verskopolična netoleranca, lahko vidimo pri Augsburgskem verskem miru 1555. Upravičeno so ga sicer slavili kot prvo politično zagotovilo verske svobode, saj je razvezal politične odnose med nemškimi državami od konkurence med izključujočimi se pretenzijami obeh novih verskih strank na zadnjo resnico. To regionalno uresničenje individualne svobode vesti pa je imelo visoko ceno. Kajti načelo, da za podložnike določa veroizpoved oblast (*cuius regio eius religio*), je na posameznem ozemlju utemeljevalo *versko nestrpnost*. V Freisingu npr. je protestant lahko postal deležen mestnih pravic šele v 19. stoletju in za katoličane na protestantskih ozemljih ni bilo dosti drugače. V Erlangenu, od koder prihajam, je deželni knez sicer že leta 1685 dopustil dvo- in kmalu tudi trikonfesionalnost, toda to se je zgodilo iz čisto ekonomskih razlogov ...

Verskopolitično načelo *homogenosti* moramo zavestno in nedvoumno izključiti iz kanona naših krščanskih načel, pa čeprav ga je Luther sprejemal kot samoumevno. Prav tako kot pozneje uveljavljano načelo narodne ali celo rasne homogenosti. Posledice so bile »etnična čiščenja«, to je vojna in pobijanje. Vemo pa, da poizkusi, izsiliti religiozno homogenost, še niso prenehali.

4

Današnji dan reformacije zato praznujmo z jasnim distanciranjem od Luthrove verske nestrpnosti, pri čemer pa se zopet lahko sklicujemo na Luthra! Kajti ena od še vedno ne dovolj cenjenih novosti njegove reformacije je bila v tem, da je – v nasprotju s svojo Cerkvijo – razločevanje med *religiozno avtoriteto* in *politično oblastjo* povzdignil v temeljno načelo vodenja Cerkve in politike (da se bo sedanje »desetletje reformacije« po temi tolerance lotilo teme politike, je povsem dosledno.)

Takrat veljavni nauk je razglašal, da je Kristus dodelil papežu oba »meča«, duhovnega in posvetnega; slednjega je potem papež deloma predal v fevd cesarju, ki pa mu je zato kot podrejeni bil zavezan k poslušnosti. Drugače je zastavljen Luthrov nauk o »dveh regimentih«: Bog vlada svetu na dva načina, ki sta po svojih ciljih povsem različna: na eni strani večno odrešenje, na drugi strani zemeljsko dobro. Različna sta tudi po sredstvu: duhovna moč, ki je usmerjena k ljubezni in na drugi strani politična oblast, ki stavi na razum in izkušnjo pri uporabi sankcij. To razločevanje je ukinilo do tedaj skoraj samoumevno sintezo *religije* in *politične* moči, ki se je razvila v krščanskih državnih Cerkvah. Luther je Cerkvi in njenim uradom odrekel pristojnosti za izvajanje politične oblasti in družbene prisile, po drugi strani pa je zahteval svobodo vesti za vero kot mejo političnega vpliva in oblastne prisile.

Luther sam svojega tako poantiranega nauka o »dveh regimentih« vsekakor ni dosledno uveljavljal; celo zanikal ga je v odnosu do tako imenovanih »zanesenjakov«! Tudi poznejša generacija je le nejevoljno sprejela Augsburški verski mir, ki je političnemu miru (*pax politica*)

dal prednost pred versko ekskluzivnostjo. Številni luteranci so še leta 1918 obžalovali konec zveze »trona in oltarja«, čeprav je odprava državne Cerkve pomenila uresničitev enega središčnih Luthrovih načel. Za reformacijsko zahtevo po toleranci, za garancijo strpnosti pri versko nevtralni državi, niso poskrbele luteranske deželne Cerkve, ampak manjšinske »svobodne cerkve« kot dedinje kruto preganjanih zanesenjakov Luthrovega časa. Lahko smo hvaležni menonitom, da so nas nedavno osvobodili tega Luthrovega dednega bremena in nam kljub prestanem trpljenju ponudili roko sprave.

5

Naše distanciranje od Luthrove nestrpnosti – z Luthrom – pa lahko gre še dalje: od krščanske ekumene ga lahko razširimo tudi na odnos do nekrščanskih religij. Luther je sicer sprejemal takratno splošno prepričanje, da je mogoča le ena verska resnica; vse druge pretenzije na versko resnico so zato napačne in jih ni mogoče trpeti (tolerirati). Kristus sam je jasno rekel: »Jaz sem pot, resnica in ljubezen in življenje; nihče ne pride k Očetu razen po meni« (Jn.14,6)! Toda Luther je večkrat poudaril, da je resnica, ki je Kristus osebno, veliko bogatejša in univerzalnejša kot resnica *našega* verovanja v Kristusa; verovanja, ki tudi v »luči milosti« ni univerzalno *vedenje* in se nikakor ne odslkava v človeških izjavah o Kristusu v smislu 1:1. Luther je šel tako daleč, da je – takrat nezaslišano – zatrjeval, kako imajo kristjani na Zemlji opraviti ne le z eno, ampak z dvema, in to tekmujočima resnicama o Bogu in svetu. Njuna sinteza v eno samo vse zajemajočo perspektivo je pridržana »Gospodovi luči«, pravi Luther. Krščanska vera sicer vidi v »luči milosti« veliko pravilneje kakor nevera, toda ne *vsega*; ni na nekakšnem hribu, od koder bi imela kot vojskovodja razgled nad vsem, da lahko vse ustrezno uredi.

Nahaja pa se na takem mestu Jezus Kristus, in sicer – rečeno manj ohlapno – *na desnici Boga Očeta!* Prav to je poanta Luthrove podobe Kristusa: k Božji desni(ci) povzdignjeni Jezus Kristus je dejavno navzoč tam, kjer je (na delu) Božja desnica: to pa je vsepovsod v svetu. Tako Bog ne deluje le kot stvarnik, ampak tudi kot odrešenik v vseh

človeških zadevah, tudi in še posebej v religioznih, in to v vseh. Tudi če so povsod udeleženi grešni ljudje, je tudi številčnost in raznoličnost religij v rokah troedinega živega Boga. Le da naše tukajšnje krščansko verovanje še ne vključuje vedenja o tem, *kako* je Kristus navzoč v religijah in *zakaj* tam deluje, kakor deluje. Luther je bil – drugače kot številni moderni teologi – v soglasju s celotno tradicijo prepričan, da imajo vsi ljudje po naravi, v srcu in v svetu opraviti z Bogom, tudi tedaj, ko svojo »naravno religijo« prakticirajo kot službo malikom. In ker je »svet poln Biblije«, kakor je rekel Luther, je tudi menil, da lahko verujemo, da je glavna vsebina Biblije, Jezus Kristus kot znak sprave sveta z Bogom, navzoča v vsem veselju sveta. Religijska pluralnost – lahko sklepamo naprej – obstaja zaradi Božjega potrpljenja, tiste *tolerantia Dei*, ki nam jo je naklonil v Jezusu Kristusu.

6

Učimo se torej od Luthrovega krščanskega (!) zaupanja v Boga in se naučimo verske tolerance: tolerance ne *proti* naši veri v Kristusa, ne mimo nje, ne brez nje, temveč iz nje, iz vere v Kristusa. Spoštljiva toleranca do tujih religij *iz* krščanske vere: to je evangeličansko-luteranska zapoved tolerance! V tej cerkvi lahko rečem, da je to tudi rimskokatoliška zapoved – je namreč krščanska zapoved tolerance.

Ta zapoved je vsekakor deležna dveh usodnih nesporazumov. Prvi: verska strpnost pomeni ravnodušnost do svoje vere in njene pretenzije po resnici. Zabloda! Kristjani, ki so versko strpni iz vere, s tem izražajo svojo vero (mimo nje tudi v tem ne morejo), da jih ona in samo ona usposablja za pravo strpnost. Verska strpnost je namreč prava, kadar je versko prepričanje, iz katerega strpnost izhaja, osvobodeno vsake vzvišenosti in se lahko odreče vsakemu političnemu ali ekonomskemu prisiljevanju drugače verujočih. Kot takšno je oblika ustvarjanja miru, ki nam ga je Jezus Kristus tako vneto priporočal.

Drugi usodni nesporazum: temeljna religiozna toleranca pomeni pavšalno priznanje resnice neke tuje religije. Zabloda! Strpnost iz vere ne pomeni niti pavšalnega zavračanja niti pavšalnega priznanja neke druge religije, temveč njeno diferencirano teoretično in praktično

vrednotenje in razmeram ustrezno obnašanje. Tako je nekaj elementarno krščanskega, da smo v *vsakdanjem življenju* z drugače verujočimi v miroljubnem sožitju in jim priznavamo vsaj državljansko enakopravnost – prav tako kakor mi so Božja stvaritev in so narejeni po Božji podobi. Nova situacija nastane, ko postane možen *dialog*, ki nam posreduje poznavanje drugih, njihovega verskega bogastva, pa tudi senzibilnost za njihovo drugačnost; na drugi strani daje tako možnost tudi njim ter tako gradi prijateljsko dobrohotnost med različno verujočimi. Pojavi pa se lahko nova situacija, ko/če nam Sveti duh podari pravo besedo in pravi ton ob pravem času: takrat je na vrsti naše izrecno *pričevanje* naše krščanske vere, torej misija, če uporabimo to, nesporazume vzbujajočo besedo. Tako pričevanje pokaže na versko *različnost*, celo nasprotnost, toda vgrajeno je v kontekst človeške solidarnosti in konkretnega poznanstva z drugače verujočimi. Zato je nekaj precej drugačnega, kakor je pavšalno, abstraktno zatrjevanje o tako imenovani »resnici« ali »absolutnosti« krščanstva – slednje lahko mirno pozabimo.

Draga skupnost, praznični govor ni pridiga. Kljub temu vam lahko oznanjam evangelij in se pri tem sklicujem na apostola Pavla (Gal 4): verska strpnost iz vere je privilegij, nič manj. Za ta krščanski privilegij smo v versko središčnem vidiku hvaležni Martinu Luthru, ki je s tem v apostolskem nasledstvu. Verska strpnost iz vere je bistveni vidik krščanske svobode (*libertas Christiana*). Ta svoboda za toleranco ni drži arogantne vzvišenosti, pa tudi ne nekakšne trgovske recipročnosti: je stvar notranje neodvisnosti, ki vzdrži in vztraja tudi v nesimetričnih razmerah. Na primer: izhajajoč iz nje lahko kristjan zagovarja gradnjo mošej v Nemčiji, tudi če v Savdski Arabiji gradnja cerkva ni dovoljena. Tako naša toleranca ni znamenje slabosti ali dekadence, temveč znamenje samozavestne, sproščene moči. Njeno ime je tudi na današnji dan reformacije: »Svoboda krščanskega človeka«. ⁴

Iz nemščine prevedel in opombe dopisal Marko Kerševan

4 Ali »Kristjanova svoboda« (»Von der Freiheit eines Christenmenschen« – tudi naslov znanega Luthrovega spisa; slovenski prevod v: Martin Luther: *Izbrani spisi*. Ljubljana: 2001, str. 167–193.

tional tragedy, but it was wrongly understood – especially among the majority of Christians – namely, as a demand to rectify the wrongs done and for a kind of settlement that would give satisfaction for the crimes committed. But reconciliation is a moral action and demands unconditional forgiveness, and not the putting right of wrongs and satisfaction by punishing enemies. Moreover: the New Testament concept of reconciliation is marked by a definitely interpersonal ethical relationship. The emphasis is on my responsibility: not only that I forgive the wrong done to me, and remain self-contained, but that I must be reconciled with my neighbour, whom I have affected or who has affected me. This means that I must begin to live with him in co-existence.

Even Judaism in the time of its religious flowering made an about-turn from physical sacrifice to a personal ethical transformation of the person as the condition of renewing the covenant with God. The prophet Isaiah demanded moral transformation as a condition for reconciliation with God. Jesus makes a link with the rabbinic tradition when he instructs: “If then you bring your gift to the altar and there remember that your brother has something against you, leave your gift there before the altar and go and be first reconciled with your brother, and then come and offer your gift.” And Paul continues Jesus’ teaching when he stresses that a Christian has the duty of reconciliatory action towards his neighbour, towards his fellow man, because his action of forgiving and accepting another opens up for him the way to reconciliation with God and makes it possible for God’s righteousness to shine among people. If Paul emphasizes that only God’s Son gave satisfaction to cover people’s sins, then he stresses that God forgives a person unconditionally through Christ and that the believer must take up the same attitude towards his fellow-man. In this light the endeavours of Slovene political Catholicism are seen as an attempt to validate the Old Testament talion law/lex talionis, which is the opposite of evangelical teaching and the command of Paul’s theology that our faith is shown through our interpersonal reconciliation and God’s righteousness comes into the world.

UDC 172.3:271/279:929Luther M.

Walter Sparr

Luther’s intolerance and the evangelical command regarding tolerance

Luther was far from the religious tolerance such as nowadays makes it possible in our society for believers of different religions to live together. Actually he demanded tolerance for his own conscience, but he ensured tolerance for others only within the boundaries of what he and his followers counted as evangelical. Luther’s intolerance had deeper causes than the aggressive anti-Islamism and anti-Judaism of his late years. He saw the Turkish threat as part of the apocalyp-

tic drama of the end times, as the herald of Christ's second coming. In the scenario of the history of redemption, summarized according to biblical apocalyptic writings, the deeper foundation of Luther's anti-Judaism is to be found. Jews ought to be converted to Christ.

The exclusion of Jews was also connected with the demand for religious homogeneity, which in the conditions of the state church in modern European history was a diseased focus of intolerance. The religious political principle of *homogeneity* we must consciously and indisputably exclude from the canon of our Christian principles - and on this point we can appeal to Luther, since he raised the distinction between *religious authority* and *political power* into a fundamental principle of leadership of the church and of politics. This distinction abolished what was until then the practically self-explanatory synthesis of *religion* and *political power* which had developed in the Christian state churches.

We can extend our distancing ourselves from Luther's intolerance - with Luther - to our attitude towards non-Christian religions as well. Luther often stressed that the truth which is Christ personally is much richer and more universal than the truth of *our* believing in Christ. Our Christian belief does not include knowledge about *how* Christ is present in religions and *why* he acts there in the way he does. Religious plurality exists because of God's patience, that *tolerantia Dei* which he bestowed on us in Jesus Christ.

Religious tolerance does not mean indifference towards our own faith and its pretensions to truth. Tolerance arising from faith does not mean either overall rejection or overall acknowledgement of some other religion, but its differential theoretical and practical evaluation and behaviour appropriate to the circumstances.

Religious tolerance arising from faith is an essential aspect of *libertas Christiana*.

UDC 271/279:27-72

Miroslav Volf

"Honor everyone!"

Christian faith and the culture of universal respect

In a globalized world with resurgent religions, world peace greatly depends on religious tolerance. Religions are not disappearing. If intolerance is their defining characteristic, religiously inspired and legitimized conflicts are inevitable. In today's intermingled and interdependent world with vibrant and assertive religions, apart from genuinely religious motivation for tolerance, we can expect cold disrespect, zealous intolerance and fierce violence to be the order of the day. So the question is: Are there genuinely religious reasons for tolerance? The ques-